

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

“מורנו” להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

מכון גבוה
ללימודי היהדות
ירושלים

דף הרחבות לנושא –

דיני התפילה בציבור (יחידה 3)

חזרת שליח הציבור

יחידה מספר 12

❖ **כמי הגמרא באמת פוסקת?**

תלמוד בבלי מסכת ראש השנה דף לה עמוד א

אמר רבי חנה ציפוראה אמר רבי יוחנן: הלכה כרבן גמליאל בברכות של ראש השנה ושל יום הכפורים

מצד אחד, רבי יוחנן אומר שהלכה כרבן גמליאל. מצד שני, הוא מגביל זאת לראש השנה ויום הכיפורים. כלומר, לימים בהם אנשים אינם בקיאים בתפילה. לכאורה משמע שבעצם אין הלכה כרבן גמליאל כלל. בימים בהם אף אחד אינו בקי, כולם יוצאים ידי חובתם מתפילת שליח הציבור. כמו בכל יום אחר, בו כל מי שאינו בקי יוצא ידי חובתו משליח הציבור!

תירוץ אחד המשתמע ממספר ראשונים הוא שהייתה תקנה – מכיוון שרוב מוחלט של הציבור אינו בקי בתפילת הימים הנוראים, בימים אלו כולם היו מקיימים את התפילה כרבן גמליאל.

הגאונים מבארים שמכיוון שרוב העם אינם בקיאים בתפילות הימים הנוראים, שינו את תפילת היום הזה לחלוטין:

תשובות הגאונים - הרכבי סימן רנו

תשע ברכות דראש השנה, קיימא לן דהילתא כרבן גמליאל, דאמר בשליח ציבור, כשם שהוא מוציא את שאינו בקי, כך מוציא את הבקי, כדמכוון דעתיה בתר שליחא דציבורא, ושמע צלותא כולה ... כך מנהג בשיבה, כי בזמן שיחיד מתפלל לעצמו שבע ברכות בראש שנה, אף על פי שלא אמר מקראות של מלכיות וכל שכן שלזכרונות ושלשופרות, אלא ששליח ציבור בירך תשע ברכות ויצא היחיד בברכות של שליח ציבור, וכיון את דעתו לשמוע ממנו ... וכל יחיד ויחיד חייב בתשע ברכות ובדין היה שאפילו בציבור כדי שיסדיר שליח ציבור תפלתו אלא שלא תיקנו לו בלחש יותר משבע בזמן שהוא בציבור. ולא תיקנו לו לפסוע לאחריו בציבור אלא אחר שבלחש

הגאונים מבארים שמכיוון שרוב העם אינם בקיאים, תוקן שגם הבקיאים יוציאו את עצמם ידי חובת תפילת המועדים הרגילה בלבד, ואילו ב"אושי ברכות", בברכות הנוספות והייחודיות, כולם יצאו ידי חובתם משליח הציבור.

ברם, גאונים מאוחרים יותר התנגדו למנהג:

תשובות הגאונים - שערי תשובה סימן סו

רב נטרונאי ורב יצחק ׳י גיאת ז״ל כתבו אנו כך קבלנו מחכמים ובעלי הוראה ואנשי מעשה שקבלו גם הם כגון רב שמואל הלוי ז״ל שקבל מהרב ר׳ חנוך ז״ל וזקנים שבדור שהלכה למעשה שהם מתפללים במוסף ראש השנה ט׳, לא שנה ציבור לא שנה שליח ציבור, והשיב ז״ל שהכל מתפללין ט׳ בין צבור בין שליח ציבור, וכך הראשונים מודין ועושין

הרשב"א מסביר את מהות המחלוקת:

חיזושי הרשב"א מסכת ראש השנה דף לה עמוד א

מתניתין דקתני "כשם ששליח צבור חייב כך כל יחיד ויחיד חייב", אתשע ברכות קאי, ורבן גמליאל אומר: שליח ציבור מוציא ידי חובתו, ואמרו לו לרבן גמליאל: לדברידך, מפני מה צבור מתפללין? אמר להם: כדי להסדיר שליח ציבור את תפלתו, ואלו היו הצבור מתפללין שבע לבד, היאך יסדיר שליח ציבור תשע, שיש בהן שלש ארוכות, בשעה שהציבור מתפללין שבע שהן קצרות?

ולא ירדתי לסוף דעתם בראייה זו, ואדרבה מינה משמע דאין הצבור מתפללין אלא שבע ולא תשע, דהא שליח ציבור יורד להוציא את הבקיאים, ואם איתא דאינהו מתפללין תשע וכבר יצאו, לדידיה נמי למה שליח ציבור יורד לפני התיבה? וי"ל להוציא מקצת הבקיאים אם לא התפללו ולהוציא עם שבשדות דאניסי למיתי לבי כנישתא דשליח צבור מוציאן אף על פי שלא התפללו כלל.

ועוד הביא ראיה דאם איתא רבנן גופיהו מאי קא מקשו ליה מפני מה צבור מתפללין והלא תפלתן אינה כתפלת שליח ציבור וצריכין עדיין לתפלת שליח צבור להוציאן ידי תשע, ובזו נראה לי לומר שלא אמרו ביחיד שבע אלא להקל כיון ששליח ציבור מוציאן וא"כ למה ציבור מתפללין אפי' שבע שהרי שליח ציבור מוציאן בדעדיפי מינייהו.

שימו לב שהראיות הללו מניחות שאין מחלוקת מה היו היחידים מתפללים, אלא איזה תפקיד תפילת הלחש נוטל ואיזה חזרת הש"ץ. מסתבר שהגאונים היו אומרים שאכן יש מחלוקת בין התנאים אם הציבור יתפללו בתפילת לחש שבע או תשע ברכות. נראה שכך אכן הרשב"א מתרץ את הקושיה הבאה:

ועוד הביאו ראיה מרבן גמליאל עצמו שהקשה לדבריכם מפני מה שליח ציבור יורד לפני התיבה ואם איתא מאי קושיא כדי להוציאן ידי תשע שהם לא התפללו אלא שבע, וגם בזו יש לומר דלדבריהם דרבנן קאמר להו דלרבנן כיון שאין שליח ציבור מוציא את הבקי אף היחידים צריכים להתפלל לעצמן תשע וכדקתני מתני' כשם ששליח צבור חייב כך כל יחיד ויחיד חייב. ומן הטענה הזאת נראה לי שאין להביא ראיה מדאמרין מאי שנא הני כלומר דפסקין בהו כר"ג אילימא משום דנפיש בהו קראי דמלכות זכרונות ושופרות ואסיקנא אלא משום דאוושי כלומר שברכותיהן ארוכות, דשמעינן מינה לכאורה שכל יחיד ויחיד חייב בהן אלא שהקלו שיוציאם שליח צבור בהן כדי שלא יבואו להשתבש בהן מתוך שהן ארוכות והילכך כל שהן מסדרין לעצמן מתפללין תשע ולא שבע.

אלא שיש לי לומר דכל שאתה מצריך את היחידים להתפלל לעצמן ואין שליח צבור מוציא אותן, אף הן מתפללין תשע כיון שהן עצמן צריכין להתפלל ואין שליח צבור מוציאן דא"כ ידי תשע לא יצאו, ולעולם אין שליח צבור יורד לפני התיבה ומתפלל אלא מה שהוא צריך להוציא ידי חובת היחידים. והיינו נמי דקא אהדרו ליה רבנן לרבן גמליאל כדי להוציא את שאינו בקי ואילו לא התפללו היחידים הבקיאן תשע גם הוא היה צריך להוציא את הבקי כשאינו בקי, אלא ודאי לרבנן דאמרי אין שליח צבור מוציא את הבקי צריכין הן להתפלל תשע. והיינו דקאמר מאי שנא הני דלא פסקין בהו כרבנן משום דאוושי כלומר לכשתמצא לומר הלכה כרבנן אף בהני צריך הוא כל יחיד ויחיד להתפלל לעצמו ואם אתה מצריך לומר תשע אתו לאשתבושי בהו. ומ"מ טפי משמע הכין שאין שליח צבור יורד ומתפלל אלא במה שהיחידים מתפללין לעצמן, וכן עמא דבר.

הרא"ש מוסיף בעיה נוספת: כפי שנלמד בהמשך, לפי הרא"ש ובעלי התוספות אם מחסירים ברכה שלמה, הרי זה כלא התפלל כלל. אם כן, אומר הרא"ש, אין משמעות לתפילת שבע בראש השנה!

❖ שלבי יצירת חזרת הש"ץ

מסוגיית הגמרא נראה שהסיבה ליצירת תקנת חזרת הש"ץ נועדה להוציא אחרים ידי חובתם. הרמב"ם אומר שגם אם לכאורה בטל טעם התקנה, זה אינו מצדיק את ביטול קיומה. הרא"ש אומר שמעבר לכך, אחרי שתיקנו את חזרת הש"ץ להוציא אחרים ידי חובתם, נוספו לזה דברים נוספים – קדושה, ברכת כהנים, וכו'. ערוך השולחן מחדד את היחס בין הדברים:

ערוך השולחן אורח חיים סימן קכז סעיף ג

ודע דהטור כתב עוד טעם על חזרת הש"ץ משום קדושה ע"ש. ונראה שהיה יכול לומר גם משום ברכת כהנים, דאי אפשר בלא שלש אחרונות.

ויש להבין, דאם כן, רבן גמליאל, כששאל חכמים למה ש"ץ יורד לפני התיבה, מאי קשיא ליה? הא מוכרח לזה מפני הקדושה ומפני ברכת כהנים, וגם חכמים, למה הוצרכו להשיבו "כדי להוציא את שאינו בקי"? ונלע"ד דדבר גדול השמיענו בזה. דהנה שאלו מהרמב"ם ז"ל, בית הכנסת שכולם בקיאים, למה צריך חזרת הש"ץ? והשיבם דכיון דחכמים תקנה הוי תקנה קבועה, ואין חילוק בין יש בקיאים בין אין בקיאים. ומכל מקום יש להבין, ואיך תקנו להתפלל בחנם כשאין צריך לה?

אך הוא הדבר: דמקצת חזרת הש"ץ בהכרח גם בלא טעם דאינן בקיאים, והיינו ג' ראשונות לקדושה וג' אחרונות לברכת כהנים. אך מפני אינו בקי הוכרחו לתקן שהש"ץ יחזור כל התפלה, וכיון שתקנו, ממילא נשאר תקנתם גם כשכולם בקיאים, דכיון דג' ראשונות וג' אחרונות חובה בלאו הכי, ולכן תקנו לגמור כל האמצעיות לבל לחלק בתקנה, ושפיר קאמר הרמב"ם

❖ רקע לברכת מודים

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כא עמוד ב

אמר רב הונא: הנכנס לבית הכנסת ומצא צבור שמתפללין, אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע שליח צבור למודים - יתפלל, ואם לאו - אל יתפלל

ביחידה הקודמת עסקנו בסוגיה זו. עתה נרחיב מעט על משמעות אמירת ה"מודים" עם הציבור.

תלמוד בבלי מסכת סוטה דף מ' עמוד א'

בזמן ששליח צבור אומר מודים, העם מה הם אומרים? אמר רב: מודים אנחנו לך ה' אלהינו על שאנו מודים לך; ושמאל אמר: אלהי כל בשר על שאנו מודים לך; רבי סימאי אומר: יוצרנו יוצר בראשית על שאנו מודים לך; נהרדעי אמרי משמיה דרבי סימאי: ברכות והודאות לשמך הגדול על שהחייטנו וקיימתנו על שאנו מודים לך; רב אחא בר יעקב מסיים בה הכי: כן תחיינו ותחננו, ותקבצנו ותאסוף גליותינו לחצרות קדשך, לשמור חוקיך ולעשות רצונך בלבב שלם, על שאנו מודים לך. אמר רב פפא: הילכך נימרינהו לכולהו

שני דברים מובנים לאמוראים:

- א. שהציבור מוכרחים לומר משהו בעת ששליח הציבור אומר את ברכת מודים (ועל כן הגמרא שואלת "העם מה הם אומרים", לכאורה ללא הסתמכות על מקור קודם הקובע זאת).
 - ב. שיש להודות לה' על עצם הזכות להודות לה'. לכן כל ההודאות מסתיימות במילים "על שאנו מודים לך" – ההודאה היא על הזכות הגדולה שיש לנו להודות לו.
- האבודרהם מסביר מדוע הגמרא מניחה כמובן מאליו שהציבור צריכים להיות שותפים לברכת מודים של שליח הציבור:

ספר אבודרהם שמונה עשרה ד"ה וכשיגיע ש"ץ

וכשיגיע ש"ץ למודים וכורע כל העם שוחין ואומרין הודאה קטנה המתחלת כמו כן במודים, שאין דרך העבד להודות לרבו ולומר לו "אדוני אתה" על ידי שליח, אלא כל אדם צריך לקבל בפיו עול מלכות שמים, ואם יקבל על ידי שליח, אינה קבלה גמורה, שיוכל להכחיש ולומר לא שלחתי. אבל בשאר התפלה שהיא בקשה יכול לתבוע צרכיו על ידי שליח שכל אדם חפץ בטובתו ולא יכחיש ויאמר לא שלחתי

מנגד, ביחידה הקודמת למדנו את דברי בעלי התוספות:

תוספות מסכת ברכות דף כא עמוד ב'

טעמא לפי שצריך לשוח עם הצבור, שלא יראה ככופר במי שהצבור משתחוין לו. והוא הדין נמי אם יגיע למודים כששליח צבור יגיע למודים דשפיר דמי, כיון שהוא משתחוה עם חבריו ... אבל אין נראה דמשום מודים דרבנן נקט הכי, שמצווה לענות, שזה לא מצינו לו עיקר בגמרא. ור"ת היה רגיל כשהיה מתפלל ביחיד כשהחזן מגיע למודים היה כורע עם הקהל בלא אמירה כלל

האבודרהם מתייחס בעיקר לתוכן הברכה – לא שייך ואף לא ניתן למנות מישהו אחר לשליח להודות לנו, עלינו להודות בעצמנו. בעלי התוספות מתייחסים בעיקר לתנועת השחייה שכל יחיד צריך להיות שותף לו. בעלי התוספות אומרים שאין עיקר בגמרא לברכת מודים דרבנן. המהרש"א מקשה –

מהרש"א חידושי הלכות מסכת ברכות דף כא עמוד ב'

קצת קשה, דמודים דרבנן יש לו עיקר בתלמוד, במסכת סוטה!

צל"ח מסכת ברכות דף כא עמוד ב'

כוונת התוספות שלא מצינו לו עיקר בגמרא שיהיה זה תקנת חכמים שיאמרו מודים דרבנן. ומה שאמרו במס' סוטה דף מ' ע"א "בשעה שש"ץ אומר מודים, העם מה הם אומרים?", הפירוש שהעם מעצמם אומרים כן, אבל לא שחכמים תיקנו להם זה

הצל"ח מבאר שאסור לעמוד בעת שהציבור שוחה, שלא יראה ככופר. סברת האבודרהם הניעה את המתפללים לומר ברכת הודאה במקביל לברכת מודים של שליח הציבור, אך אין כוונת הגמרא לתקנה מחייבת האומרת מה לומר. לכן גם הגמרא איננה מציבה נוסח מחייב, אלא אמוראים אומרים את מה שנהוג לומר אצלם. שוב – הכל בתורת מנהג.

מאוחר יותר נוסח מודים דרבנן התקבע לנוסח קבוע ומסודר:

רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ט הלכה ד'

כשיגיע שליח ציבור למודים וכורע כל העם שוחין מעט ולא ישחו יותר מדאי, ואומרים מודים אנחנו לך יי' אלהינו ואלהי כל בשר יוצרנו יוצר בראשית ברכות והודאות לשמך הגדול והקדוש על שהחייטנו וקיימתנו כן תחיינו ותחננו ותאסוף גליותינו לחצרות קדשך לשמור חוקיך ולעבדך באמת ולעשות רצונך בלבב שלם על שאנו מודים לך

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן קכז סעיף א'

כשיגיע שליח צבור למודים, שוחין עמו הציבור, ולא ישחו יותר מדאי, ואומרים: מודים אנחנו לך (שאתה הוא ה') אלהינו אלהי כל בשר כו', וחותרם ברוך אל ההודאות, בלא הזכרת השם; ויש מי שאומר שצריך לשחות גם בסוף, וטוב לחוש לדבריו. יש אומרים שאומר הכל בשחייה אחת. וכן המנהג.

❖ "כמעט"?

שו"ת הרמב"ם סימן רנו

האנשים כולם בשעת תפלת שליח ציבור אינם משגיחים למה שהוא אומר, אלא מסיחין זה עם זה ויוצאין, והוא מברך ברכה לבטלה כמעט, הואיל ואין שומע לה

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן קכד סעיף ד

כשש"צ חוזר התפלה, הקהל יש להם לשתוק ולכוין לברכות שמברך החזן ולענות אמן; ואם אין ט' מכוונים לברכותיו, קרוב להיות ברכותיו לבטלה; לכן כל אדם יעשה עצמו כאילו אין ט' זולתו, ויכוין לברכת החזן הן ברמב"ם והן בשו"ע הניסוח הוא "כמעט" ברכה לבטלה, "קרוב" ברכותיו להיות לבטלה.

דרישה אורח חיים סימן קכד אות א

קרוב בעיני להיות ברכת שליח צבור לבטלה ... קרוב, אבל לא ממש כי כבר כתב לעיל ריש סימן נ"ה דאם התחיל בעשרה ואפילו יצאו קצתן השליח צבור גומר וגם נתבאר בבית יוסף דאפילו קצת ישנים או מספרים שמועות, אפילו הכי השליח צבור מתפלל וגומר תפילתו

כלומר, מכיוון שהתקנה היא לומר את חזרת שליח הציבור בעשרה, להמשיך ולסיים גם אם יצאו מקצתם, וכן אם לא כולם מקשיבים וכו', הרי ששליח הציבור מקיים את התקנה, וברכתו איננה ברכה לבטלה. מצד שני, נכון יותר שהציבור ידאגו שהתקנה תעשה כתיקנה, יאזינו ויענו לפחות עשרה.

❖ **האם ניתן להשלים ברכה שלמה על ידי שמיעתה מן החזן?**

למדנו שניתן להשלים חלקים שאדם החסיר בתפילתו על ידי שמיעתם בחזרת שליח הציבור.

תוספות מסכת ברכות דף כט עמוד ב

הרב ר"מ פסק דוקא שכח להזכיר של ר"ח אבל שכח ברכה שלמה מחזירין אותו ואינו יוצא בשמיעתו משליח צבור המהר"ם אומר שאם אדם שכח ברכה שלמה, אינו יכול להשלימה על ידי שמיעתה משליח הציבור. הטור מנסח את האפשרות בצורה הנשמעת רחבה יותר –

טור אורח חיים הלכות תפלה סימן קכד

מי ששכח ולא אמר יעלה ויבא בר"ח או בחולו של מועד או בכל דבר שצריך לחזור בשבילו ולהתפלל יכוין דעתו וישמע מש"צ כל י"ח ברכות מראש עד סוף ויוצא ידי חובתו הבית יוסף מבין שהטור אומר את דבריו ללא הגבלה. משמע שחולק על המהר"ם.

ערוך השולחן אורח חיים סימן קכד סעיף יז

יש אומרים דכשחיסר ברכה שלימה לא מהני שמיעתו מש"ץ, אבל כבר הכריע רבינו הבית יוסף בספרו הגדול שאין חילוק בזה אך הט"ז חולק על כך –

ט"ז אורח חיים סימן קכד ס"ק ה

הביא בשם מהר"ם דאם שכח ברכה שלימה לא מהני ליה שמיעה מש"ץ. ונראה דגם התוספות והרא"ש וטור נתכוונו לזה, והיינו דכתבו לחלק בין לא התפלל כלל, פירוש, אפילו בטעות לשכחה שימו לב לניסוחו של הט"ז – מי ששוכח ברכה שלמה, הרי זה כלא התפלל כלל. לעומת השוכח הזכרה, שיצא ידי חובת תפילה, אלא שזקוק להשלים. כפי שצינו ביחידה, הדברים מזכירים את שלמדנו ביחידה 9 אודות תפילת התשלומין. הט"ז אומר ששכחת ברכה שלמה כמוה כמי שלא התפלל כלל. לעומת זאת, שכחת הזכרה היא חוסר, אלא שאין אפשרות להשלימה ללא יצירת המשבצת המתאימה. זו הסיבה שצריכים לחזור על התפילה כולה. היו שהוכיחו שהדברים נתונים במחלוקת בין הרמב"ן והרא"ש. הם דנים על מנהג הגאונים, שבמוסף של ראש השנה הציבור היה מתפלל שבע ברכות, כמו בשאר שבתות וימים טובים, ושליח הציבור היה אומר תשע:

רא"ש מסכת ראש השנה פרק ז סימן יז

כתב הרמב"ן ז"ל ... הגאונים מעידים ואומרים שמעולם לא נעשה כן בישיבה, שהיחידים אומרים שבע ושליח צבור יורד ואומר תשע, וכך מנהגם מעולם, על כן יש לנו לקבל עדותם, שהגאונים קבלו מרבנן סבוראי, ורבנן סבוראי מרבנן אמוראי, ובישיבתן על כסא של רב אשי הן יושבים ובבית הכנסת שלו היו מתפללין ...
ולא הבנתי הדברים הללו שנאמרו למשה מסיני, דכיוון שתקנו תשע ברכות לאומרון במוסף של ראש השנה, היאך יהו הקהל חייבין לומר שבע מהם, וידלגו השתים, שתשע של מוסף ראש השנה הן כמו שבע של שבתות וימים טובים, וכמו שאי אפשר לדלג מאותן שבע, כך אי אפשר לדלג מן התשע, דברכות מעכבות זו את זו, ושליח צבור פוטר את הצבור מכולן משום דאוושי, אלא שהצבור מתפללין כדי שיסדיר שליח צבור את תפלתו, וצריכים להתפלל כולן, דאם התפללו שבע, יהו כולן לבטלה, כיון שמחסר מן הברכה, ומנהג אבותינו תורה היא ואין לשנות

לכאורה לפי שיטת ערוך השולחן והבית יוסף דברי הרמב"ן ברורים. המתפלל התפלל את השבע, המרכזיות, כעת חסרות לו שתי ברכות, אותן הוא משלים משליח הציבור (וניתן לסמוך על כך לכתחילה, שכן אלו ברכות שאף אחד אינו בקי בהן).

הרא"ש לכאורה טוען את טענת הט"ז. מי שמתפלל שבע ברכות במוסף של ראש השנה פשוט לא התפלל כלל. ממש כמו שאומר הט"ז על מי שמתפלל 18 ברכות במקום ה-19 הקבועות לנו בתפילת העמידה של חול.

❖ הערה על שיטת הרמב"ם

בהרחבות ליחידה 11 הערנו על כך שאנו נבוכים בדברי הרמב"ם. מצד אחד, הרמב"ם אומר שהתפילה בציבור היא תפילת הלחש. מאידך הוא אומר שתפילת שליח הציבור היא תפילה בציבור. חכמי בריסק התבססו על כך לבאר שיש שני דברים נפרדים – תפילת הציבור, ותפילה בציבור.
ביחידה הקודמת ובהרחבותיה הצבענו על חריגות דבריו של הרמב"ם בין הראשונים. לראשונים פשוט שעיקר התפילה היא תפילת הלחש, ואילו הרמב"ם מכריז על חזרת שליח הציבור כתפילה בציבור.
לאור זאת, אומר הרב פיינשטיין שאין להוכיח מדברי הרמב"ם לסוגייתנו. אין זה מפתיע שהרמב"ם אומר שהיחיד המתפלל עם שליח הציבור נחשבת תפילתו תפילה בציבור. הרי הרמב"ם חולק על כל הראשונים, ואומר שעיקר תפילת הציבור היא חזרת שליח הציבור. סביר שרוב הראשונים חולקים על כך.
לכן קשה לבסס הכרעה בשאלת תפילה בציבור על פסיקתו של הרמב"ם, שהיחיד יתחיל את תפילתו עם הציבור.